فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع) شماره ۲۵ ـ بهار ۱۳۸٤

تحولات و ساختار بخش مالی در اقتصاد جمهوری اسلامی ایران

دکتر سید حسین میرجلیلی *

چکیده : *ساختار بخش مالی شامل نهادهای مالی، ابزارهای مالی، بازارهای مالی، قوانین حاکم بر بخش مالی و ارگانهای سیاستگذار در بخش مالی است. نهادهای مالی سپرده‌پذیر در اقتصاد جمهوری اسلامی ایران شامل بانک‌های دولتی (تجاری و تخصصی) و خصوصی، موسسات مالی غیر بانکی، تعاونی‌های اعتباری و صندوق‌های قرض الحسنه است. بیمه‌های بازرگانی، بیمه‌های اجتماعی و صندوق‌های بازنشستگی، واسطه‌های مالی قراردادی در اقتصاد ایران هستند. شرکتهای سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار، نهادهای مالی سرمایه‌گذاری را تشکیل می‌دهند. در بازار پول، بانکها و موسسات مالی غیر بانکی ، تعاونی‌های اعتبار، خزانه‌داری و صندوق‌های قرض‌الحسنه حضور دارند. مهم‌ترین نهاد بازار سرمایه در ایران، بورس اوراق بهادار تهران است و بازار تامین اطمینان سازمان یافته در ایران وجود ندارد.*

ابزارهای مالی در بخش مالی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران شامل: سهام، اوراق مشارکت طرح‌های انتفاعی و سپرده‌های کوتاه مدت و بلند مدت بانکی می‌باشند.

مهم‌ترین قوانین حاکم بر بخش مالی ایران را قانون عملیات بانکی بدون ربا، قانون پولی و بانکی کشور، قانون تاسیس بورس اوراق بهادار، و قانون نحوهٔ انتشار اوراق مشارکت و قانون تاسیس بیمه مرکزی ایران و بیمه گری تشکیل می‌دهند.

برخی از چالش‌های بخش مالی ایران مواردی مانند: پایه بانکی بودن بخش مالی، دخالت دولت در تعیین نرخ سود و تسهیلات تکلیفی، عدم حضور بخش خصوصی در بازار تامین اطمینان، تاثیرپذیری سیاست پولی از سیاست مالی و عدم تنوع اوراق بهادار در بازار سرمایه را شامل می‌شوند.

واژه های کلیدی: بخش مالی ـ اقتصاد ایران ـ نهادهای مالی ـ ابزارهای مالی ـ بازارهای مالی

---

* استادیار پژوهشکده اقتصاد پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مقدمه

از دیدگاه اقتصاد دانان کلاسیک بخش مالی به همراه بخش واقعی، دوبخش یک اقتصاد را تشکیل می‌دهند. این وضعیت که به دوگانگی کلاسیکی معروف است، نشان دهندهٔ دو بخش اصلی یک اقتصاد می‌باشد.

در هر اقتصادی به اقتضای شرایط و پیشینه آن اقتصاد، بخش مالی دارای ساختار خاص خود است. شناخت ساختار به ما کمک می‌کند تا بتوانیم اجزای تشکیل دهنده ساختار و نحوهٔ کارکرد و جایگاه هر یک از اجزاء را بشناسیم و براساس آن به نحوهٔ کارکرد کل ساختار آگاهی یابیم. نحوهٔ کارکرد ساختار، امکان توضیح و پیش‌بینی را فراهم می‌کند.

براین اساس سوال اصلی پژوهش عبارت است از اینکه: ساختار بخش مالی در اقتصاد ایران چگونه است؟ و چگونه در طول زمان متحول شده است؟ فرضیه پژوهش آن است که: ساختار بخش مالی ایران شامل: نهادهای مالی، ابزارهای مالی، بازارهای مالی، قوانین حاکم بر بخش مالی و نهادهای سیاستگذار در این بخش است.

۱- بخش مالی از دیدگاه نظری

از دیدگاه تجهیز منابع، بخش مالی را می‌توان با توجه به اینکه اعتبار دهندگان مایل به سرمایه‌گذاری یا اعطای اعتبار "مستقیم" به متقاضیان باشند و یا از طریق واسطه‌های مالی اقدام نمایند، به دو روش تأمین مالی مستقیم و غیر مستقیم تقسیم کرد. در روش مستقیم، اعتبار دهندگان یا پس‌انداز کنندگان وجوه خود را تبدیل به اوراق بهادار می‌کنند. در روش سرمایه‌گذاری یا اعطای اعتبار به صورت غیر مستقیم، پس‌انداز کنندگان کوچک، نزد واسطه‌های مالی اقدام به اندوختن منابع مالی می‌کنند. در روش غیر مستقیم اغلب ابزارهای مالی به صورت سپرده‌های کوتاه مدت و دراز مدت و ابزارهای مالی بازار سرمایه می‌باشد. سه ابزار مالی متداول در بخش مالی عبارتند از: اوراق قرضه، اوراق سهام و گواهی سپرده‌های بانکی.

۲- نهادهای مالی در اقتصاد ایران

نهادهای مالی در بخش مالی اقتصاد ایران را می‌توان به نهادهای مالی سپرده‌پذیر، نهادهای مالی قراردادی و نهادهای مالی سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار تقسیم نمود که ذیلاً تبیین می‌گردند:

الف- نهادهای مالی سپرده‌پذیر

نهادهای مالی سپرده‌پذیر در اقتصاد ایران شامل: بانکهای دولتی (تجاری و تخصصی) و خصوصی، موسسات مالی غیر بانکی، تعاونی‌های اعتبار و صندوقهای قرض‌الحسنه است.

در حال حاضر بانک‌های دولتی شامل شش بانک تجاری و چهار بانک تخصصی است. بانکهای تجاری دولتی عبارتند از: بانک تجارت، بانک ملی ایران، بانک ملت، بانک سپه، بانک رفاه و بانک صادرات ایران. بانک‌های تخصصی عبارتند از: بانک مسکن، بانک کشاورزی، بانک صنعت و معدن و بانک توسعه صادرات ایران.

بانک‌های تجاری و تخصصی با قبول سپرده، اقدام به تأمین مالی متقاضیان می‌کنند. نقش اصلی بانک‌ها به عنوان موسسه مالی واسطه‌ای خصوصاً بانک‌های تجاری، از جمع آوری وجوه مازاد و سرمایه‌های اندک و تمرکز آن در سپرده‌های بانکی به منظور تجهیز منابع و سپس تخصیص منابع است.

تحول بانک‌ها در ایران از آغاز تا انقلاب اسلامی را می‌توان به چهار دوره تقسیم کرد:

دورهٔ اول: فعالیت صرافان (از آغاز تا ۱۲٦٦ هـ.ش)

دورهٔ دوم: فعالیت بانکهای خارجی (۱۳۰۷-۱۲٦٦ هـ.ش)

دورهٔ سوم: از تاسیس بانک ملی ایران تا تاسیس بانک مرکزی ایران (۱۳۳۹-۱۳۰۷ هـ.ش)

دورهٔ چهارم: از تاسیس بانک مرکزی تا انقلاب اسلامی(۵۷-۱۳۳۹هـ.ش) (اکبر پیروزفر، ۱۳۷۳، صص ۱۱٤-۹)

جدول شماره (۱)

بانک‌های ادغام شده پس از انقلاب اسلامی

نام بانک	نوع فعالیت	بانک‌های ادغام شده
ملی ایران	تجاری	این بانک بانام قبلی به فعالیت خود ادامه داد
سپه	تجاری	این بانک بانام قبلی به فعالیت خود ادامه داد
رفاه کارگران	تجاری	این بانک بانام قبلی به فعالیت خود ادامه داد
ملت	تجاری	اعتبارات تعاونی توزیع، ایران و عرب، بیمه ایران، بین المللی ایران، پارس، تجارت خارجی ایران، تهران، داریوش، عمران، فرهنگیان.
تجارت	تجاری	شهریار، صنایع ایران، کار، روس و ایران، ایرانیان، ایران و خاورمیانه، ایران و انگلیس، اعتبارات ایران، بازرگانی ایران، بین المللی ایران و ژاپن، تجارت ایران و هلند، اصناف ایران (ایرانشهر).
صادرات	تجاری	گسترش آذربایجان، گسترش خزر، گسترش خوزستان
صنعت و معدن	تخصصی	اعتبارات صنعتی، توسعه صنعتی و معدنی ایران، توسعه و سرمایه‌گذاری ایران.
کشاورزی	تخصصی	تعاون کشاورزی ایران، توسعه کشاورزی ایران.
مسکن	تخصصی	رهنی ایران، ساختمان.

مأخذ: والی نژاد، مرتضی، (۱۳۶۸)

همانگونه که در جدول شماره (۱) ملاحظه می‌شود پس از انقلاب اسلامی با ادغام بانکها، شش بانک تجاری و سه بانک تخصصی بوجود آمد. در تیر ماه سال ۱۳۷۰ بانک تخصصی دیگری به نام بانک توسعه صادرات ایران توسط مجمع عمومی بانکها تاسیس شد. به این ترتیب تعداد بانکهای تخصصی به ٤ بانک افزایش یافت. تمامی بانکهای یاد

شده (تجاری و تخصصی) ملی و در اختیار دولت می‌باشند.

در حال حاضر (۱۳۸۳) چهار بانک خصوصی به نامهای: بانک پارسیان، بانک اقتصاد نوین، بانک سامان و بانک کارآفرین فعالیت می‌کنند. دو مؤسسه مالی غیربانکی با عنوان: مؤسسه مالی و اعتباری بنیاد و مؤسسه اعتباری توسعه نیز در بخش مالی ایران فعال هستند. علاوه بر آن تعاونیهای اعتبار متعددی به عنوان نهاد مالی سپرده‌پذیر در بخش مالی ایران فعالیت دارند مانند: تعاونی اعتبار مولی الموحدین، تعاونی اعتبار ثامن الائمة و .... همچنین تعداد بسیاری صندوق قرض‌الحسنه در کشور فعالند . مانند: سازمان اقتصاد اسلامی ایران، صندوق قرض‌الحسنه امام صادق (ع)، صندوق قرض‌الحسنه جاوید و .... .

ب- نهادهای مالی قراردادی

بیمه‌های بازرگانی و اجتماعی و صندوقهای بازنشستگی، واسطه‌های مالی قراردادی در اقتصاد ایران هستند.

۱- بیمه‌های بازرگانی

در ربع اول قرن بیستم بیمه در ایران ایجاد گردید. تحولات بیمه در ایران به چهار دوره تقسیم می‌شود:

دوره اول: فعالیت بیمه‌های خارجی: امتیاز انحصاری بیمه در ایران در سال ۱۲۶۹ شمسی توسط ناصرالدین شاه به پولیاکوف روسی اعطاء شد اما به دلیل عدم انجام تعهدات توسط نامبرده، این امتیاز لغو گردید.

در سال ۱۲۸۳ ضمن یک قرارداد، بیمه بسته‌های پستی مطرح شده بود. سرانجام در سال ۱۲۸۹ شمسی با تاسیس شعبه دو شرکت بیمه روسی به نام «نادزا» و «کافکاز مرکوری» ، عملاً عملیات بیمه در ایران آغاز گردید. دوره اول فعالیت بیمه در ایران که صرفاً بیمه‌های خارجی فعالیت داشتند بمدت ۲۵ سال به طول انجامید.

دوره دوم: فعالیت نخستین شرکت بیمه ایرانی: شرکت سهامی بیمه ایران در سال ۱۳۱٤ شمسی توسط دولت تاسیس شد. شرکتهای بیمه خارجی برای رقیب جدید خود در

ارتباط با اتکایی‌های مورد نیاز بیمه ایران ایجاد مشکلات می‌کردند لذا دولت برای حمایت از شرکت سهامی بیمه ایران، انحصار امور بیمه ارگانهای دولتی را به بیمه ایران واگذار کرد. همچنین شرکتهای خارجی موظف شدند ۲۵ درصد از بیمه نامه‌های صادره خود را در ایران نزد این شرکت اتکایی نمایند. در سال ۱۳۱٦ قانون بیمه به تصویب رسید. در سال ۱۳۳۱ براساس مصوبه دولت دکتر مصدق ضمانت نامه بانکی نمایندگی‌های خارجی به ۲۵۰ هزار دلار سپرده ارزی قابل افزایش تا ۵۰۰ هزار دلار تبدیل شد. همچنین ۲۵ درصد اتکایی اجباری نزد شرکت سهامی بیمه ایران همچنان برقرار ماند. در نتیجه تنها ۲ نمایندگی یورکشایر (انگلستان) و اینگستراخ (شوروی) به فعالیت خود ادامه دادند. سرانجام در سال ۱۳۵۸ با ملی شدن بیمه، فعالیت دو نمایندگی بیمه خارجی نیز متوقف شد.

دوره سوم: تاسیس بیمه مرکزی ایران: در سال ۱۳۵۰ قانون بیمه مرکزی ایران و بیمه‌گری به تصویب رسید. پس از آن انتقال اتکایی اجباری از بیمه ایران به بیمه مرکزی صورت گرفت. براین اساس کلیه موسسات بیمه موظف شدند ۵۰ درصد از بیمه‌های زندگی و ۲۵ درصد از سایر رشته‌های بیمه خود را نزد بیمه مرکزی اتکایی نمایند.

تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی چهار گروه شرکت بیمه براساس نوع مالکیت آنها می‌توان تشخیص داد که عبارتند از: شرکت سهامی بیمه ایران (دولتی)، شرکتهای سهامی بیمه (خصوصی)، شرکتهای سهامی چند ملیتی (سرمایه مختلط) و دو نمایندگی خارجی.

دورهٔ چهارم: پس از انقلاب اسلامی: با مصوبه شورای انقلاب اسلامی در تاریخ ۱۳۵۸/٤/٤ فعالیت بیمه، ملی اعلام شد. در نتیجه از ۱۵ شرکت موجود، ۱۲ شرکت بیمه خصوصی، ملی و دو نمایندگی خارجی منحل شد. از اواسط سال ۱۳٦۰ هیات مدیره مشترک دوازده شرکت بیمه تصمیم می‌گیرد که دو شرکت که نتیجه عملکرد آنها مثبت بود (آسیا و البرز) به فعالیت خود ادامه داده و بقیه تنها به انجام تعهدات گذشته و پرداخت خسارتهای معوقه بپردازند. سرانجام در سال ۱۳٦۷ این ۱۰ شرکت به نام بیمه دانا فعالیت خود را از سرگرفتند.

جدول شماره (۲)

شرکت‌های بیمه داخلی و خارجی در ایران از آغاز تا سال ۱۳۸۳

سال / بیمه گران	از آغاز تا ۱۳۱٤	از۱۳۱٤تا۱۳۳۱	۱۳۳۱تا۱۳۵۸	۱۳۵۸تا۱۳۸۳
خارجی	۲۱	۲۳	۲	--
داخلی	--	۲	۱۳	٤
جمع	۲۱	۲۵	۱۵	٤

مأخذ: بیمه مرکزی ایران.

در حال حاضر (۱۳۸۳) چهار شرکت بیمه فعال در ایران عبارتند از: ۱ـ شرکت سهامی بیمه ایران ۲ـ بیمه آسیا ۳ـ بیمه البرز ٤ـ بیمه دانا (در سال ۱۳٦۷ شرکت بیمه دانا از ادغام ده شرکت بیمه فعالیت خود را آغاز کرد). بیمه‌های خصوصی که در سالهای اخیر فعالیت خود را آغاز کرده‌اند هنوز در مراحل ابتدایی قرار دارند و حجم کوچکی از بازار بیمه را در اختیار دارند که از آن جمله می‌توان به بیمه ملت اشاره نمود. (دفتر مطالعات بیمه‌ای، ۱۳۷۲، صص ۱۰-۷ و وزارت امور اقتصادی و دارایی ۱۳۷۵، صص ۱٤-٤)

۲- بیمه‌های اجتماعی

صنایع نوین و ماشینی در دوران قاجار وارد ایران شد. چندی بعد از ورود این صنایع، مسئله بیمه‌های اجتماعی مطرح شد. زیرا تا آن زمان فعالیت اقتصادی گسترده‌ای که نیاز به استخدام گروه زیادی کارگر داشته باشد، وجود نداشت، از این رو مساله تامین کارگران نیز مطرح نبود و تنها برخی از موسسات و کارگاه‌ها مقررات خاص و محدودی برای حمایت از کارگران خود در مقابل حوادث احتمالی داشتند. بعد از سال ۱۳۰۹ کارگاه‌ها و موسسات صنعتی به تدریج پا به عرصه وجود نهادند و از آنجا که کارگران شاغل در این کارگاه‌ها دائماً در معرض حوادث و خطرات بودند لذا وجود سازمانی که بتواند در مواقع خطر و

آسیب دیدگی از این افراد حمایت کند احساس گردید.

در سال ۱۳۰۹ دولت وقت مقرراتی جهت بیمه حوادث ناشی از کار درباره کارگران راه‌سازی و راه آهن و معادن وضع کرد و قرار شد از اول سال ۱۳۱۰ از مزد هر کارگر یک شاهی و از مزد کارکنان قراردادی ۲ درصد کسر شده و صرف هزینه کارگران آسیب دیده شود. با این اقدام بیمه‌های اجتماعی در ایران بنیانگذاری شد. در مرداد ماه سال ۱۳۱۰ نظام نامه صندوق احتیاط وزارت طرق و شوارع تهیه گردید. این اولین صندوق مربوط به بیمه‌های اجتماعی بود. طبق مقررات، مبلغی معادل سه سال آخرین حقوق به وراث کارگر متوفی پرداخت می‌شد و حداکثر آن نمی‌بایست از ۲۰ هزار ریال تجاوز می‌کرد. بنابراین تا آن زمان هزینه بیمه اجتماعی به طور کلی بر عهده کارگر بود.

گام دوم در قانون بودجه سال ۱۳۱۱ برداشته شد. در این قانون به وزارت مالیه اجازه داده شد برای جبران خسارت‌های مالی و یا آسیب‌های جانی که هنگام انجام وظیفه متوجه کارگران شاغل در امور ساختمان‌های دولتی و امور مشابه آن شود مبلغی متناسب با صدمات و آسیب‌های وارده که حداقل معادل ۱۰ روز و حداکثر معادل یکسال دستمزد آنان باشد به آنها پرداخت شود.

همانطور که ملاحظه می‌شود بیمه اجتماعی تنها شامل کارگران راه و کارگران ساختمانی ساختمانهای دولتی یا به طور کلی کارگرانی که برای دولت کار می‌کردند، می‌شد. در گام دوم تمام هزینه‌ها بر عهده دولت بود. بر خلاف اولی که تماماً بر عهده کارگر بود.

در مرداد ماه سال ۱۳۱۵ نظام نامه کارخانجات و موسسات صنعتی تهیه و به تصویب دولت رسید. در فصل ششم این نظام نامه مقرراتی شبیه به مقررات مربوط به تشکیل صندوق احتیاط کارگران وزارت طرق و شوارع پیش‌بینی شده بود. بدین ترتیب که کارگران روزمزد، روزی یک شاهی و سایرین ۲ درصد حقوق خود را به صندوق می‌پرداختند و از کمک‌های در نظر گرفته شده بهره‌مند می‌شدند. همچنین در این نظام نامه پیش‌بینی شده بود که کارگران می‌توانند هر ماه مبلغی از حقوق خود را به عنوان صرفه جویی، در صندوق

احتیاط به امانت گذارده و از بهره آن استفاده کنند. به همین علت در نظام نامه یاد شده، صندوق احتیاط، «صندوق احتیاط و صرفه‌جویی» نامیده شد.

در مرحله بعد قانون بیمه اجباری کارگران در آبان ماه ۱۳۲۲ به تصویب رسید. ویژگی‌های آن عبارت بودند از: (فرهنگ مهر، ۱۳٤۸، ص ۲۹۲)

۱- مقررات بیمه اجباری فقط ناظر به کارگاه‌هایی بود که حداقل ۲۰ کارگر داشت.

۲- کارگران فقط در مقابل حوادث بر اثر انجام وظیفه بیمه می‌شدند.

۳- میزان حق بیمه بر حسب شغل کارگر و خطرات احتمالی متفاوت بود.

٤- یک سوم حق بیمه را کارگر و بقیه را کارفرما می‌پرداخت.

۵- بیمه کارگران به شرکت سهامی بیمه ایران واگذار شد.

در این قانون هزینه‌ها از طرف کارگر و کارفرما تامین می‌شد. پس از آن تاریخ، نخستین قانون کار تهیه و در آن مقرراتی برای مداوای بیماری‌های ناشی از کار گنجانده شد. در این قانون ایجاد صندوق تعاون برای امور ازدواج، از کار افتادگی، بازنشستگی و ... نیز پیش‌بینی شده بود.

در سال ۱۳۲۸ قانون جدید کار تصویب و طی آن مقرر شد کلیه امور مربوط به کارگران در وزارت کار متمرکز شود. «صندوق تعاون و بیمه کارگران» نیز در سال ۱۳۲۹ تشکیل و در سال ۱۳۳۱ به «سازمان بیمه‌های اجتماعی کارگران» تبدیل شد. در مرحله بعد طی سالهای ۳۸-۱۳۳۵ حق بیمه به ۱۸ درصد افزایش یافت. در سال ۱۳٤۲ «سازمان بیمه‌های اجتماعی ایران» به وجود آمد که صاحبان مشاغل آزاد را نیز تحت پوشش قرار می‌داد.

در سال ۱۳٤۵ به منظور تعمیم بیمه‌های اجتماعی، «سازمان تامین اجتماعی» تاسیس گردید و در همان سال قانون تامین اجتماعی به تصویب رسید. از سال ۱۳۵۵ حق بیمه به ۳۰٪ افزایش یافت. (۳ درصد سهم دولت، ۲۰ درصد سهم کارفرما و ۷درصد سهم بیمه شده.)

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی به موجب مصوبه شورای انقلاب مورخ ۱۳۵۸/٤/۲۸ مقرر شد تامین اجتماعی بر اساس قانون مصوب ۱۳۵٤ به کار خود ادامه دهد. حق بیمه نیز

کماکان ۳۰ درصد باشد و بیمه بیکاری نیز بوجود آید.

افرادی که طبق قانون تامین اجتماعی تحت پوشش سازمان تامین اجتماعی هستند عبارتند از: ۱- افرادی که به هر عنوان در مقابل دریافت مزد یا حقوق کار می‌کنند. ۲- صاحبان حرف و مشاغل آزاد چه دارای کارگر باشند (کارفرما) یا خود به تنهایی به کار اشتغال دارند (خویش فرما) می‌توانند با پرداخت حق بیمه مقرر از مزایای قانون بهره‌مند شوند. ۳- مستخدمین وزارت خانه‌ها و موسسات و شرکتهای دولتی وابسته به دولت. ٤- اتباع بیگانه که طبق مقررات در ایران اشتغال دارند، در صورتی که مشمول قوانین حمایتی خاص نباشند. ٥- روستائیان و افراد خانواده آنها.

طبق ماده ۲ قانون تامین اجتماعی حمایت‌هایی که بیمه شدگان از آن برخوردارند عبارتند از: ۱- حوادث و بیماری ۲- بارداری ۳- غرامت دستمزد: یعنی وجوهی که در ایام بیماری یا ناتوانی موقت پرداخت می‌شود. ٤- از کار افتادگی ٥- بازنشستگی ٦- مرگ: پرداختی به بازماندگان ۷- کمک ازدواج و عائله مندی ۸- بیمه بیکاری: برای مشمولین قانون تامین اجتماعی که بدون اراده بیکار شده‌اند.

در سال ۱۳۸۳ باتاسیس وزارت رفاه و تامین اجتماعی، سازمان تامین اجتماعی تحت پوشش آن درآمد.

۳- صندوق‌های بازنشستگی

در سال ۱۲۸۷ قانونی درباره حقوق وظیفه در مجلس اول به تصویب رسید. به موجب این قانون که قانون وظایف نام داشت به وراث مستخدمین رسمی که فوت می‌شدند مقداری کالا و مبلغی پول پرداخت می‌شد.

قانون استخدام کشوری مصوب آذر ۱۳۰۱ برای نخستین بار نظامی برای بازنشستگی به وجود آورد. در فصل چهارم قانون یاد شده درباره بازنشستگی موارد زیر لحاظ شده بود:

الف- کارمند بعد از مدت معینی انجام خدمت و رسیدن به سنی که قاعدتاً توانایی انجام

کار خود را از دست می‌دهد بدون آنکه خدمتی ارائه دهد از حقوق و تامین اجتماعی بهره‌مند می‌شود.

ب- هر کس که به علت حادثه‌ای علیل و از کار افتاده و قادر به ادامه خدمت نباشد، بدون رعایت مدت خدمت و سن، می‌تواند از مقرری خاصی استفاده کند.

ج- هر مستخدم که فوت شود، خانواده او در حمایت کارفرمایش که دولت است قرار می‌گیرد.

قانون استخدام کشوری در سالهای ۱۳۰۸، ۱۳۲٤، ۱۳۳۷ هجری شمسی تغییراتی نمود و سرانجام در سال ۱۳٤٥ قانون استخدام کشوری جدید به تصویب رسید که هنوز نیز اجرا می‌شود. (سازمان بازنشستگی کشوری، ص۱۵)

در تعریف بازنشستگی در قانون استخدام کشوری گفته شده است: بازنشستگی عبارت از حالتی است که کارمند رسمی دولت با داشتن شرایط معین سنی و دارا شدن سنوات معینی از خدمت، طبق قانون و به موجب حکم مقام صلاحیت دار، اشتغال وی خاتمه یافته و مادام العمر مستحق دریافت حقوق بازنشستگی می‌شود.

صندوق‌های بازنشستگی فعال در ایران و سال تاسیس آنها در جدول شماره ۳ آورده شده است.

جدول شماره ۳

فهرست صندوق‌های بازنشستگی فعال در جمهوری اسلامی ایران

ردیف	نام سازمان	سال تأسیس (هـ.ش)
۱	سازمان بازنشستگی کشوری	۱۳۰۱
۲	سازمان تامین اجتماعی	--
۳	بازنشستگی نیروهای مسلح	۱۳۳۵
٤	بازنشستگی مشترک بانکها	۱۳٦۳
٥	بازنشستگی بانک مرکزی	۱۳۳۹
٦	بازنشستگی شرکت مخابرات	۱۳۳٤
۷	بازنشستگی ملی نفت ایران	۱۳۲٦
۸	بازنشستگی شهرداری تهران	۱۳٥۳
۹	بازنشستگی شرکت ملی فولاد	۱۳٥۳
۱۰	بازنشستگی جهاد سازندگی	۱۳٦۹
۱۱	بازنشستگی شرکت هواپیمائی ملی ج.ا. ایران	۱۳٥۹
۱۲	بازنشستگی آینده ساز	۱۳٥٥
۱۳	بازنشستگی سازمان بنادر و کشتیرانی ج.ا. ایران	۱۳٥۳
۱٤	بازنشستگی شرکت سهامی بیمه ایران	۱۳۱٤
۱٥	بازنشستگی شرکت بیمه مرکزی ایران	--
۱٦	عمران و مراتع	۱۳٤۹

ج- نهادهای مالی سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار

اولین شرکت سرمایه‌گذاری مالی در ایران در سال ۱۳۵٤ به نام شرکت سرمایه‌گذاری ملی ایران و پس از آن نیز دو شرکت سرمایه‌گذاری بانکهای ایران و سرمایه‌گذاری ساختمانی بانکهای ایران در سال ۱۳۵۵ تاسیس گردیدند. (عباسعلی ارجمندی، ۱۳۷۲، ص۲) فعالیت دو شرکت اخیر بعد از انقلاب اسلامی متوقف شد ولی «شرکت سرمایه‌گذاری ملی ایران» به فعالیت خود ادامه داد.

در حال حاضر شرکت‌های سرمایه‌گذاری زیر به عنوان شرکت‌های عمدهٔ پذیرفته در بورس اوراق بهادار تهران فعالیت می‌کنند: شرکت سرمایه‌گذاری توسعه صنایع بهشهر، شرکت سرمایه‌گذاری ملی ایران، شرکت سرمایه‌گذاری بانک سپه، شرکت سرمایه‌گذاری البرز، گروه صنعتی ملی، شرکت سرمایه‌گذاری مسکن، شرکت سرمایه‌گذاری صنایع پتروشیمی، شرکت سرمایه‌گذاری بانک ملی ایران و شرکت سرمایه‌گذاری غدیر.

شرکتهای سرمایه‌گذاری عمده خارج از بورس تهران نیز عبارتند از: شرکت سرمایه‌گذاری تامین اجتماعی، شرکت سرمایه‌گذاری شاهد و شرکت سرمایه‌گذاری سازمان صنایع ملی ایران.

۳- بازارهای مالی در اقتصاد ایران

بازارهای مالی را می‌توان با توجه به عوامل مختلف تقسیم‌بندی نمود. از جمله این طبقه‌بندی‌ها می‌توان طبقه‌بندی بر حسب نوع حقوق (با درآمد ثابت و با درآمد متغیر)، بر حسب سررسید (کوتاه مدت یا بازار پول، بلند مدت یا بازار سرمایه) ، بر حسب نحوهٔ انتشار (بازار اولیه، بازار ثانویه) ، بر حسب ساختار سازمانی (بازارهای سازمان یافته، بازارهای خارج از بورس)، بر حسب گسترهٔ موسسات (بازار پول، بازار سرمایه، بازار اطمینان) و... را نام برد.

طبقه‌بندی بر حسب گسترهٔ موسسات مالی متداول‌ترین طبقه‌بندی است که برای شناخت

وظایف و کارکرد بازار مالی از آن استفاده می‌شود و ما نیز در این مقاله از آن استفاده می‌کنیم.

در این تقسیم‌بندی از بازار مالی، فعالیت انواع موسسات در وظایف تامین مالی، ارایه خدمات مالی، سرمایه‌گذاری، تقلیل و توزیع ریسک خلاصه می‌شود.

الف- بازار پول

مشارکت کنندگان در بازار پول افراد یا واحدهای دارای مازاد نقدینگی هستند که منابع مالی خود را با سررسیدهای کوتاه مدت در اختیار می‌گذارند. مهم‌ترین وظیفه بازار پول، ایجاد تسهیلات برای واحدهای اقتصادی جهت ارضای نقدینگی در کوتاه مدت و نیز تامین سرمایه در گردش می‌باشد. در بازار پول، نقدینگی ابزارهای مالی بالاست و سرعت انجام مبادلات بسیار زیاد است. شناخته شده‌ترین نهاد بازار پول، بانکها هستند. در بازار پول، اوراق بهادار کوتاه مدت نیز وجود دارد.

موسسات مالی فعال در بازار پول عبارتند از: ۱- بانکهای تجاری، ۲- بانکهای تخصصی (با پرتفوی اعتباری کوتاه مدت)، ۳- بانکهای خصوصی، ٤- موسسات مالی غیر بانکی، ٥- تعاونی‌های اعتبار، ٦- صندوق‌های قرض‌الحسنه، ۷- خزانه‌داری، و ۸- بانک مرکزی به عنوان ناظر و سیاستگذار.

کوتاه مدت بودن اعتبارات و مطالبات مالی، ویژگی بازار پول است. بازار بین بانکی یکی از انواع بازارهای پول می‌باشد که بانکها در کوتاه مدت (از چند ساعت تا چند روز) به یکدیگر وام می‌دهند.

خزانه‌داری، صندوق و سازمان هماهنگ کننده امور دخل وخرج دولت است. طبق اصل ۵۳ قانون اساسی تمامی دریافتی‌ها و پرداختی‌های دولت در خزانه متمرکز شده است. در واقع خزانه داری کل کشور مخارج دستگاه‌های دولتی را با برقراری نظام پرداخت غیر متمرکز از طریق ذی‌حسابان وزارت امور اقتصادی و دارایی کنترل می‌کند. از این‌رو خزانه وظیفه کنترل بودجه را نیز بر عهده دارد. (حاتمی زاده و دیگران، ۱۳۷۹، ص۸۲) در ایران

بازار پول سازمان یافته که ابزارهای مالی کوتاه مدت مبادله شوند وجود ندارد.

ب- بازار سرمایه

بازار سرمایه، بازاری برای تامین مالی وجوه در دراز مدت است و در برگیرنده اوراق بهادار با عواید متغیر می‌باشد و معمولاً سررسید آنها بیش از یکسال است.

بارزترین نهاد بازار سرمایه در اقتصاد ایران، بازار بورس اوراق بهادار، می‌باشد. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و وزارت امور اقتصادی و دارایی نقش سیاستگذار و ناظر را دارند.

ج- بازار تامین اطمینان

بازار تامین اطمینان، زمینه انتقال و توزیع ریسک فعالیت‌های سرمایه‌گذاری را فراهم می‌کند و توان ریسک‌پذیری سرمایه‌گذاری در بازار پول و به ویژه بازار سرمایه را افزایش می‌دهد. به عبارت دیگر بازار تامین اطمینان، ریسک‌های اقتصادی را توزیع می‌کند. این بازار از طریق خلق دارایی‌های مالی جدید و متنوع سازی این دارایی‌ها و توزیع آن در میان پس‌انداز کنندگان (سرمایه‌گذاران) که حاضر به پذیرش ریسک یا بازده غیر مطمئن هستند، ریسک فعالیت‌های اقتصادی را کاهش می‌دهند. در ایران بازار تامین اطمینان سازمان یافته وجود ندارد.

٤- ابزارهای مالی

مقصود از ابزارهای مالی، روش‌های تامین مالی است. روش‌های تامین مالی به دو صورت: مستقیم و غیر مستقیم انجام می‌شود. در روش مستقیم صاحبان منابع مالی، وجوه خود را به اوراق بهادار تبدیل نموده و به طور مستقیم به تامین مالی واحدهای متقاضی می‌پردازند. در حالی که در روش غیر مستقیم از طریق واسطه‌های مالی اقدام می‌شود. بر این اساس ابزارهای مالی که تاکنون در بخش مالی اقتصاد ایران استفاده شده است، عبارتند از:

الف- سهام

سهام، ابزار مالی برای تامین مالی مستقیم است و در بورس اوراق بهادار مورد داد وستد قرار می‌گیرد. قانون تاسیس بورس اوراق بهادار تهران در ۲٤ اردیبهشت ۱۳٤٥ مورد تصویب قرار گرفت. فعالیت بورس تهران در سال ۱۳٤٦ با انجام معامله بر روی سهام بانک توسعه صنعتی و معدنی آغاز گردید. در همان سال، سهام شرکت سهامی نفت پارس در بورس پذیرفته و مورد معامله قرار گرفت. در سال ۱۳٤۷ سهام چهار شرکت سیمان شمال، سیمان تهران، قند نیشابور و بانک ایرانیان در بورس معامله شد. در سال ۱۳٥۱ تعداد شرکتهای پذیرفته شده در بورس به ۲۳ شرکت بالغ گردید. در سالهای ۱۳٥۲، ۱۳٥۳، ۱۳٥٤، ۱۳٥٥ و ۱۳٥٦ این تعداد بترتیب به ۳٤ و ٤۳ و ٥۹ و ۷٦ و ۱۰۲ شرکت رسید. ۱۰۲ شرکت پذیرفته شده در بورس تهران در سال ۱۳٥٦ شامل: ۲٤ بانک، ٦۹ شرکت تولیدی، ٤ شرکت بیمه خدماتی و ٥ شرکت توسعه و سرمایه‌گذاری بود. در سال ۱۳٥۷ تعداد شرکتهای پذیرفته شده به ۱۰٥ شرکت افزایش یافت. در سال ۸۳ این تعداد به بیش از ٤۰۰ شرکت افزایش یافته است. وضعیت معاملات شرکتهای پذیرفته شده در بورس در سالهای اخیر (دهه ۷۰) در جدول شماره (٤) نشان داده شده است.

جدول شماره (٤)

عملکرد بورس اوراق بهادار تهران (۸۰-۱۳٥٦)

سال	ارزش داد و ستد (میلیارد ریال)	میانگین ارزش مبادلات روزانه (میلیارد ریال)
۱۳۷۰	٤۷۸/۲	۱/۹
۱۳۷۱	۳٥۲	۱/٤
۱۳۷۲	٥۱٥/٦	۲/۱۳
۱۳۷۳	۷۹۳/٤	۳/۲۷
۱۳۷٤	۱۸۸۰/٥	۷/۷۷

ادامه جدول شماره (٤)

سال	ارزش داد و ستد (میلیارد ریال)	میانگین ارزش مبادلات روزانه (میلیارد ریال)
۱۳۷۵	٤۳۸۱/۵	۱۸/۱
۱۳۷٦	۲۰۱۷/۵	۸/۳۳
۱۳۷۷	۳۱۱٦/٦	۱۲/۷۷
۱۳۷۸	۵۲٤۳/٦	۲۱/۵
۱۳۷۹	۹۱۷٦/۷	۳۸/۳
۱۳۸۰	۷۸۳۰/۹	۳۲/۲
۱۳۸۱	۲۲۷۷٦/۱	۹۳/۷
۱۳۸۲	٦٦۸٦۹/۸	۲۷۸/٦
۱۳۸۳	۱۰٤۲۰۲/۲	٤۲۸/۸

مأخذ:سازمان بورس اوراق بهادار تهران.

ب- اوراق مشارکت

با انتشار اوراق مشارکت طرح نواب توسط شهرداری تهران در مهرماه ۱۳۷۳ به مبلغ ۲۵۰ میلیارد ریال و عرضه آن توسط بانک ملی ایران (به عنوان بانک کارگزار)، اوراق مشارکت به عنوان ابزار تامین مالی در بخش مالی ایران پا به عرصه وجود گذاشت تا جایگزین اوراق قرضه گردد. پس از آن اوراق مشارکت برای طرح‌های دیگری مانند: بازسازی حرم حضرت عبدالعظیم (آبان ۱۳۷٤)، طرح‌های بیمارستانی (بهمن ۱۳۷٤)، ثامن (مرداد ۱۳۷۵)، طرح تولید پیکان جدید (دی ۱۳۷۵)، شهرک‌های جدید (اردیبهشت ۱۳۷٦) و طرح‌های دیگر و همچنین مشارکت ملی توسط بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران منتشر شد. (جدول شماره ۵)

در ۱۳۷٦/٦/۳۰ قانون نحوهٔ انتشار اوراق مشارکت به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. طبق ماده (۱) قانون، هدف از انتشار اوراق مشارکت، مشارکت عموم در اجرای

طرح‌های عمرانی انتفاعی دولت، شرکتهای دولتی، شهرداری‌ها، موسسه‌ها و نهادهای عمومی غیر دولتی و موسسه‌های عام المنفعه و همچنین شرکتهای سهامی عام و خاص و شرکتهای تعاونی تولیدی است.

در ماده (۲) این قانون، اوراق مشارکت، اوراق بهادار با نام یا بی نامی تعریف شده است که به موجب این قانون به قیمت اسمی مشخص برای مدت معین منتشر می‌شود و به سرمایه‌گذارانی که قصد مشارکت در اجرای طرح‌های انتفاعی دارند واگذار می‌گردد. (قانون نحوه انتشار اوراق مشارکت مصوب ۱۳۷٦/٦/۳۰ مجلس شورای اسلامی). طبق گزارش

بانک مرکزی ج.ا.ایران تا پایان سال ۱۳۸۰ تعداد ۲۰ طرح انتفاعی از طریق انتشار اوراق مشارکت اقدام به تامین مالی نموده‌اند. (بانک مرکزی ج.ا. ایران، گزارش اقتصادی و ترازنامه سال ۱۳۸۰، صص۲۲۱-۲۲۰). دارندگان اوراق مشارکت تا زمان سررسید اوراق، سود علی‌الحسابی طبق نرخ اعلام شده دریافت می‌کنند. سپس در سررسید ما به التفاوت سود علی‌الحساب و سود قطعی به دارنده اوراق پرداخت می‌گردد.

جدول شماره (۵) وضعیت اوراق مشارکت منتشر شده (۸۰-۱۳۷۳)

نام اوراق مشارکت	نام منتشر کننده اوراق	تاریخ اولین انتشار	مدت اوراق (سال)	مراحل انتشار	مبلغ منتشر شده بلیارد ریال	نام بانک کارگزار	نرخ سود علی‌الحساب درصد در سال
طرح نواب	شهرداری تهران	مه ۱۳۷۳	٤	٤	۲۵۰	ملی	۲۰
شهرسلم و بازسازی حرم حضرت عبدالعظیم	شهرداری تهران و تولیت استان حرم حضرت عبدالعظیم	آبان ۱۳۷٤	۲/۵	۱	۷۰	ملی	۲۰
طرحهای بیمارستانی (تبصره ٦٨)	وزارت مسکن و شهرسازی	بهمن ۱۳۷٤	۵	۱	۳۰	ملت	۲۰
ثامن	شرکت مسکن سازان خراسان	مرداد ۱۳۷۵	۵	۳	۸۰	صادرات	۲۰
طرح تولید پیکان جدید	ایران خودرو	دی ۱۳۷۵	٤	۲	۵۱۳/۱	ملی	٤٪مرحله ۱ ۲۰٪مرحله ۲
شرکتهای جدید	شرکت عمران شهرهای جدید	اردیبهشت ۱۳۷٦	۳	۱	۳۵	مسکن	۲۰
غرب بازار تبریز	شرکت توسعه و عمران آذربایجان	آذر ۱۳۷٦	٤	۱	۵۰	ملی	۲۰
مشارکت ملی (تبصره ۱٦)	دولت	اسفند ۱۳۷٦	۳	۱	۲۲۵۰	ملی	۲۰
نیرو (تبصره ٤٨)	وزارت نیرو	آبان ۱۳۷۷	۳	۱	۳۰۰	تجارت	۲۰
متانول خارک	شرکت پتروشیمی خارک	آبان ۱۳۷۷	۲/۵	۱	۲۰۰	ملی	۲۰
داروسازی زکریای تبریز	شرکت داروسازی زکریای تبریز	آذر ۱۳۷۷	۲/۵	۱	۳۰	ملی	۲۰
مشارکت ملی	دولت	آذر ۱۳۷۷	۳	۱	۲۵۰۰	ملی	۲۰

ادامه جدول شماره (۵) وضعیت اوراق مشارکت منتشر شده (۸۰-۱۳۷۳)

نام اوراق مشارکت	ناشر اوراق	تاریخ اولین انتشار	مدت اوراق (سال)	مراحل انتشار	مبلغ منتشرشده میلیارد ریال	نام بانک کارگزار	نرخ سود علی‌الحساب درصد در سال
فولاد میبد یزد	شرکت فولاد میبد یزد	اسفند ۱۳۷۷	٤	۱	۷۰	ملی	۲۰
مشارکت ملی (بندالف تبصره ٤۸)	دولت	شهریور ۱۳۷۸	٤	۳	۲۰۰۰	ملی،ملت سپه	۱۹
سدکرخه (بندب تبصره ٤۸)	وزارت نیرو	آبان ۱۳۷۸	٤	۱	۱۵۰	سپه	۱۹
شیلات (تبصره ٤۸)	وزارت جهادکشاورزی (شرکت شیلات ایران)	بهمن ۱۳۷۸	۳	۱	۱۰۰	کشاورزی	۱۹
نیرو(بندب تبصره٤۸)	وزارت نیرو	بهمن ۱۳۷۸	۳	۱	۱۵۰	تجارت	۱۹
مشارکت ملی (بند الف تبصره ٤۸)	دولت	مرداد ۱۳۷۹	٤	۳	۲۰۰۰	توضیح	۱۹
نیرو(بندب تبصره ٤۸)	وزارت نیرو	آبان ۱۳۷۹	۳	۱	۳۰۰	کشاورزی وتجارت	۱۹
تولید اکریلیک	شرکت پلی اکریل ایران	مهر ۱۳۷۹	٤	۲	۱۳۰	ملی	۲۰

ادامه جدول شماره (۵) وضعیت اوراق مشارکت منتشر شده (۸۰-۱۳۷۳)

نام اوراق مشارکت	ناشر اوراق	تاریخ اولین انتشار	مراحل انتشار	مدت اوراق سال	مبلغ منتشرشده	نام بانک کارگزار	نرخ سود علی‌الحساب درصددرسال
طرحهای بخش برق	وزارت نیرو	۸۰/٤/۱۲	۱	٤	۱۵۰۰	صادرات	۱۷
توسعه شبکه راه آهن	وزارت راه و ترابری	۸۰/۷/۱٤	۱	٤	٤۰۰	صادرات	۱۷
طرحهای آبرسانی	وزارت نیرو	۸۰/۷/۲۸	۱	۳	۵۰۰	تجارت‌و کشاورزی	۱۷
مشارکت ملی	وزارت امورواقتصادی‌ودارایی	۸۰/۷/۲٦	۱	۵	۲۰۰۰	پانکهلا(۱)	۱۷
طرح توسعه نیشکر	وزارت جهاد کشاورزی	۸۰/۱۱/۲۰	۱	۵	٤۰۰	صادرات	۱۷
طرح عمران و بهسازی شهری	وزارت مسکن وشهرسازی	۸۰/۱۲/۰۱	۱	۳	۱۰۰	مسکن	۱۷
طرح توسعه فیلات	وزارت جهاد کشاورزی	۸۰/۱۲/۲۵	۱	۵	۲۰۰	کشاورزی	۱۷
اجرای سیلوهای بولی(۱)	بانک مرکزی	۸۰/۵/۱٦	۲	۱	٦۰۰۰	پانکهلا(۲)	۱۷
اجرای سیلوهای بولی	بانک مرکزی	۸۰/۱۰/۲۲	۱	۱	۲۰۰۰	پانکهلا(۲)	۱۷
اجرای سیلوهای بولی	بانک مرکزی	۸۰/۱۲/۰۵	۱	۱	۲۰۰۰	پانکهلا(۲)	۱۷
تولید پژو ۲۰٦	شرکت ایران خودرو	۸۰/۸/۱۵	۱	٤	۱۰۰۰	ملی	۱۷

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزارش اقتصادی و ترازنامه سال ۱۳۸۰ و ۱۳۷۹.

ج- اسناد خزانه و اوراق قرضه

اسناد خزانه اولین بار به موجب ماده (۲) قانون اصلاح قانون بودجه سال ۱۳۲۰ کل کشور انتشار یافت. در این قانون به وزرات دارایی اجازه داده شد اسناد خزانه را با سررسیدهایی که از چهارماه تجاوز نمی‌کند به جریان گذاشته و اعتبار لازم برای بهره آن را در بودجه هر سال منظور دارد. این مجوز در سال بعد (۱۳۲۱) لغو گردید. در واقع به دلیل عدم استقبال مردم از این اسناد، سازمان‌های دولتی مکلّف به خرید آن شدند. (وزارت امور اقتصادی و دارایی، سیاست پولی، انتخاب ابزاری ... ، ۱۳۷۳، ص۲٦).

به موجب «لایحه قانونی مربوط به انتشار دو میلیارد برگهای وام یکصد ریالی به دولت» مصوب ۲٦ مرداد ۱۳۳۰ به دولت اجازه داده شد تا در صورتی که ضرورت ایجاب نماید برای کلیه امور مربوط به اجرای قانون ملی شدن صنعت نفت تا حدود دو میلیارد ریال به عنوان قرضه ملی به مدت ۲ سال برگهای وام یکصد ریالی بی‌نام و قابل انتقال با بهره سالانه ٦ درصدی منتشر نماید. این اوراق قرضه ملی که در زمان دولت دکتر مصدق انتشار یافت به اعتبار دولت وقت و به لحاظ جنبه‌های ملی و حمایتی از کشور و خصوصیات اوراق قرضه منتشره مورد استقبال قرار گرفت. (همان، ص۲٦).

در سال ۱۳٤۱ هیأت دولت به وزارت دارایی اجازه داد اقدام به انتشار اسناد خزانه سه ماهه، شش ماهه و یکساله با بهره ثابت ٦ درصد در سال بنماید. اولین سری اسناد خزانه در تیرماه ۱۳٤۳ به معرض فروش گذاشته شد. در بهمن ۱۳٤۳ قانون انتشار اسناد خزانه به تصویب مجلسین رسید و به دولت اجازه انتشار اسناد خزانه داده شد.

در قانون بودجه سال ۱۳٤٦ به دولت اجازه انتشار اوراق قرضه دفاعی داده شد، لیکن به دلیل عدم آمادگی بازار برای خرید اوراق منتشره، تمامی آنها توسط بانک مرکزی ایران خریداری شد. فروش اوراق قرضه دفاعی در سالهای ۱۳٤۷ و ۱۳٤۸ و ۱۳٤۹ ادامه یافت که بانک مرکزی ایران، شرکت ملی نفت ایران وبانک ملی ایران آنرا خریداری کردند. (وزارت

امور اقتصادی و دارایی، اوراق قرضه و نقش آن در بازار سرمایه ایران، ۱۳۵۷، ص۱۸).

در سال ۱۳٤٦ قانون انتشار اوراق قرضه کشاورزی به تصویب رسید. به موجب این مجوز به بانک کشاورزی ایران اجازه داده شد برای نیازهای اعتباری جهت امور کشاورزی و عمرانی کشور، اوراق بهاداری به نام اوراق قرضه بانک کشاورزی منتشر نماید. میزان کمی از اوراق مذکور توسط مردم و مؤسسات خصوصی خریداری گردید و بقیه به مؤسسات دولتی و بانک‌ها فروخته شد. (وزارت امور اقتصادی و دارایی سیاست پولی، انتخاب ابزاری .... ، ۱۳۷۳، ص۲۷)

استفاده از اوراق قرضه به منظور تأمین قسمتی از کسری بودجه عمومی دولت از سال ۱۳٤۸ با انتشار اوراق قرضه یکساله و دوساله آغاز گردید و در سالهای بعد برای تأمین مالی دولت و همچنین جهت بازپرداخت اوراق قرضه منتشره در سالهای قبل ادامه یافت. (وزارت امور اقتصادی و دارایی، «اوراق قرضه و نقش آن در بازار سرمایه ایران» ۱۳۵۷، ص۲).

در مرداد سال ۱۳۵۰ به منظور پرداخت بهای املاک واقع در پروژه منطقه عباس‌آباد، اوراق قرضه هفت ساله منتشر گردید و مبالغ آن تحویل مالکان اراضی عباس آباد شد. (همان، ص۲۳).

در اردیبهشت سال ۱۳٤۵ به منظور اجرای قانون تبدیل قبوض خرده مالکان مشمول قانون تعیین و فروش املاک مورد اجاره به زارعین مستأجر، قبوض مرحله سوم اصلاحات ارضی به اوراق قرضه دو ساله، سه ساله، پنج ساله و هفت ساله تبدیل گردید و در اختیار بانک تعاون کشاورزی ایران قرار گرفت و به تدریج به مالکان تحویل شد. (همان، ص۲٤).

در سال ۱۳۵٤ پس از تأسیس «سازمان مالی گسترش مالکیت واحدهای تولیدی»، در مقابل سهام انتقالی از واحدهای تولیدی به سازمان مذکور اوراق قرضه در انواع دو ساله، سه ساله و پنج ساله با نرخ بهره‌ای برابر با نرخ بهره اوراق قرضه دولتی و با عنوان «اوراق قرضه گسترش مالکیت واحدهای تولیدی» منتشر و به بانک ملی ایران تحویل گردید تا در مقابل دریافت سهام از صاحبان واحدهای تولیدی مشمول قانون به آنان تحویل نماید. اوراق قرضه سازمان یاد شده

از خرداد ۱۳۵۵ در بورس اوراق بهادار تهران مورد معامله قرار گرفت. (همان، ص۲٤).

پس از انقلاب اسلامی به موجب مصوبه مورخ ۱۳۵۸/۹/۱۳ شورای انقلاب به دولت اجازه داد اوراق قرضه بدوه بهره بابت مطالبات بانک مرکزی جمهوری اسلامی ناشی از اعتباراتی که به تضمین و یا تعهد سازمان برنامه و بودجه توسط بانک مرکزی ایران اعطا شده است، منتشر کرده و برای تسویه مطالبات یاد شده در اختیار بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران قرار دهد. اوراق قرضه بدون بهره منتشره در انواع سه ساله، پنج ساله و هفت ساله بوده و سررسید بازپرداخت این اوراق از سال ۱۳۷۰ تا ۱۳۷٦ بوده است. (وزارت امور اقتصادی و دارایی، سیاست پولی انتخاب ابزاری ... ، ۱۳۷۳، ص۳۰).

انتشار اوراق قرضه عمومی پس از انقلاب اسلامی ممنوع گردید. به همین جهت اوراق قرضه بدون بهره منتشره پس از انقلاب صرفاً بمنظور تأمین نیاز بانکها و جایگزینی اوراق سررسید شده و همچنین تأمین نرخ بهره اوراق قرضه در جریان، انتشار یافته است.

د- سپرده‌های بانکی

این ابزار مالی به صورت سپرده‌های کوتاه مدت و یکساله، دو ساله، سه ساله و پنج ساله توسط شبکه بانکی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۵- قوانین حاکم بر بخش مالی

مهم‌ترین قوانین مربوط به بازار سرمایه عبارتند از: بخشی از قانون تجارت، قانون تاسیس بورس اوراق بهادار تهران و قانون نحوهٔ انتشار اوراق مشارکت

مهم‌ترین قوانین مربوط به فعالیت بانک‌ها نیز عبارتند از: قانون پولی و بانکی کشور ـ مصوب ۱۳۵۱ و قانون عملیات بانکی بدون ربا ـ مصوب شهریور۱۳٦۲

قانون تاسیس بیمه مرکزی ایران و بیمه‌گری مصوب ۱۳۵۰/۳/۲۹ مجلس شورای ملی، نیز مهمترین قانون حاکم بر بیمه گری در کشور است.

٦- ارگان‌های سیاستگذار

وزارت امور اقتصادی و دارایی و بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، دو ارگان

سیاستگذار در بخش مالی اقتصاد ایران هستند.

۷- ممیزات بازارهای مالی اسلامی پس از انقلاب اسلامی

اهم ممیزات بازارهای مالی اسلامی عبارتند از:

- جایگزینی بانکداری مبتنی بر عقود اسلامی
- برقراری سود به جای بهره در تجهیز و تخصیص منابع بانکی
- حذف تامین مالی از راه اوراق قرضه در بورس اوراق بهادار
- به کارگیری اوراق مشارکت برای تامین مالی (طرح‌های انتفاعی و اجرای سیاست پولی)
- ایجاد صندوق‌های قرض‌الحسنه

ساختار بخش مالی در جمهوری اسلامی ایران در جدول شماره (٦) نشان داده شده است.

۸- چالش‌های بخش مالی

- بخش مالی ایران، بانک محور (پایه بانکی) است. بانکها حدود ۹۰٪ تامین مالی کشور را انجام می‌دهند و لذا نقش انحصاری دارند.
- فقدان تعادل بودجه دولت و تامین کسری مداوم بودجه از نظام بانکی، تخصیص غیر بهینه منابع به همراه سهمیه بندی اعتباری، ارایه تسهیلات با نرخ‌های ترجیحی، دخالت دولت در تعیین نرخ سود بانکی و برقراری تسهیلات تکلیفی در نظام بانکی از جمله مواردی است که حتی انجام وظایف بازار پول را با مشکل مواجه ساخته است.
- بازار سرمایه کشور که به طور عمده در بورس اوراق بهادار حضور دارد پاسخگوی نیازهای گسترده تامین مالی کشور نیست.
- بازار تامین اطمینان سازمان یافته در کشور وجود ندارد.
- سیاست پولی در خدمت سیاست مالی است و به شدت از آن تاثیر می‌پذیرد.
- ابزارهای مستقیم سیاست پولی مانند: نسبت‌های قانونی نقدینگی، تعیین سقف‌های اعتباری، کنترل نرخ‌های سود و تنزیل مجدد بانک‌ها برای کنترل تورم و تخصیص بهینه منابع در اقتصاد ایران کارایی اندک دارند و از ابزارهای غیر مستقیم سیاست

پولی مانند: سپرده‌های بخش عمومی، حراج اعتباری، عملیات بازار باز و عملیات سوآپ ارزی، استفاده نمی‌شود.

- به انضباط مالی دولت، توجه لازم معطوف نشده است ولذا مالیات تورمی از مردم اخذ می‌شود که منجر به کاهش قدرت خرید مردم می‌گردد.
- فعالیت بیمه در کشورعمدتا به صورت دولتی و انحصاری است.
- قوانین و مقررات فعالیت شرکتهای بیمه، قدیمی و محدود کننده هستند.
- از کاستی‌های مهم بازار اوراق بهادار کشور فقدان قوانین و مقررات جامع بازارهای مالی بویژه بازار سرمایه است. قوانینی که نظم بازارها را تضمین کنند و دارندگان سرمایه احساس امنیت نمایند. قوانین لازم برای نظارت بر فعالیتهای بازارهای مالی به ویژه بازار سرمایه عبارتند از:
  ۱- قانون اوراق بهادار و بازار سرمایه
  ۲- قانون اختیار معاملات و معاملات آتی
  ۳- قانون بازارهای خارج از بورس
  ٤- قانون شرکت‌ها و بانک‌های سرمایه‌گذاری
  ۵- قانون شرکت‌های رتبه‌بندی اوراق بهادار
- عدم تنوع اوراق بهادار موجود در بازار اوراق بهادار: ابزارهای مالی مورد استفاده در بازار اوراق بهادار کشور، سهام عادی و اوراق مشارکت می‌باشد. این در حالی است که امروزه با رویکرد مهندسی مالی، ابزارهای مالی روز به روز در حال ازدیاد است. از جملهٔ این اوراق می‌توان به اوراق مشتقه، اوراق بهادار پیوندی و تبدیل به اوراق بهادار کردن دارائی‌ها اشاره نمود که در بازار اوراق بهادار ایران وجود ندارند.

جدول شمارهٔ(٦): ساختار بخش مالی در جمهوری اسلامی ایران

نهادهای مالی	سپرده‌ای	بانکهای تجاری	بانک ملت ـ بانک سپه ـ بانک تجارت ـ بانک ملی ایران ـ بانک صادرات ایران ـ بانک رفاه
		بانکهای تخصصی	بانک مسکن ـ بانک کشاورزی ـ بانک صنعت و معدن ـ بانک توسعه صادرات ایران
		بانکهای خصوصی	بانک پارسیان ـ بانک اقتصاد نوین ـ بانک سامان ـ بانک کارآفرین
		موسسات‌مالی‌غیربانکی	موسسه مالی و اعتباری بنیاد ـ موسسه اعتباری توسعه
		تعاونی‌های اعتبار	تعاونی اعتبار مولی الموحدین ـ تعاونی اعتبار ثامن‌الائمه ـ تعاونی اعتبار و ...
		صندوقهای قرض‌الحسنه	سازمان اقتصاد اسلامی ایران ـ صندوق قرض‌الحسنه جاوید ـ صندوق قرض الحسنه امام صادق(ع) و ...
	قراردادی	بیمه‌های بازرگانی	بیمه ایران ـ بیمه البرز ـ بیمه آسیا ـ بیمه دانا
		بیمه‌های اجتماعی	سازمان تامین اجتماعی ـ سازمان بیمه خدمات درمانی
		صندوقهای بازنشستگی	صندوق بازنشستگی نیروهای مسلح ـ صندوق بازنشستگی کارکنان شرکت ملی نفت ایران ـ صندوق بازنشستگی جهاد ـ صندوق بازنشستگی شرکت ملی فولاد ایران ـ سازمان بازنشستگی کشوری ـ صندوق بازنشستگی بانکها ـ صندوق بازنشستگی بانک مرکزی ـ صندوق بازنشستگی شهرداری تهران ـ صندوق بازنشستگی کارکنان هواپیمایی کشور ـ صندوق بازنشستگی صدا و سیما ـ صندوق بازنشستگی سازمان بنادر و کشتیرانی و ...
	سرمایه‌گذاری	شرکتهای سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار	شرکتهای پذیرفته شده در بورس تهران: شرکت سرمایه‌گذاری توسعه صنایع بهشهر ـ شرکت سرمایه‌گذاری ملی ایران ـ شرکت سرمایه‌گذاری بانک سپه ـ شرکت سرمایه‌گذاری البرز ـ گروه صنعتی ملی ـ شرکت سرمایه‌گذاری مسکن ـ شرکت سرمایه‌گذاری صنایع پتروشیمی ـ شرکت سرمایه‌گذاری بانک ملی ایران ـ شرکت سرمایه‌گذاری غدیر و...
			شرکتهای خارج از بورس تهران: شرکت سرمایه‌گذاری تامین اجتماعی ـ شرکت سرمایه‌گذاری شاهد ـ شرکت سرمایه‌گذاری سازمان صنایع ملی و...

ادامه جدول

بازارهای مالی	بازار پول	بازار پول متشکل وجود ندارد
	بازار سرمایه	سازمان بورس اوراق بهادار تهران
ابزارهای مالی	سهام	
	اوراق مشارکت	
	گواهی‌سپرده‌های‌بانکی	در بانک کار آفرین
ارگانهای سیاستگذار در بخش مالی ایران	بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و وزارت امور اقتصاد و دارایی	شورای پول و اعتبار ـ شورای بورس

نتیجه‌گیری

بخش مالی ایران دارای ساختاری است که در طول سه ربع قرن شکل گرفته است. بانک‌های تجاری و تخصصی، نهادهای مسلط در بخش مالی اقتصاد ایران را تشکیل می‌دهند. از این رو بخش مالی ایران بخش پایه بانکی است. بیمه‌های بازرگانی و صندوق‌های بازنشستگی نهاد مالی غالب در بخش نهادهای مالی قراردادی در اقتصاد ایران هستند. ابزار مالی اوراق قرضه و اسناد خزانه پس از انقلاب اسلامی، ممنوع گردیده و اوراق مشارکت جایگزین آن شده است. ساماندهی بازار سرمایه، کاهش مداخله‌های دولت در بازار پول و افزایش رقابت، مهمترین چالش‌های بخش مالی در اقتصاد ایران را تشکیل می‌دهند.

منابع:

۱- ارجمندی، عباسعلی، *شناخت بازار سرمایه و معرفی جایگاه شرکت سرمایه‌گذاری ملی ایران*، آذر ۱۳۷۲.

۲- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، *گزارش اقتصادی و ترازنامه سال ۱۳۸۰*.

۳- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، *گزارش اقتصادی و ترازنامه سال ۱۳۷۹*.

٤- پوریان، حیدر و همکاران، *بررسی بازار سرمایه در رابطه با توسعه صنعتی کشور*، موسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی وتوسعه، سازمان برنامه و بودجه، خرداد ۱۳۷۳.

۵- پژویان، جمشید، *سیاستهای حمایتی از قشرهای آسیب‌پذیر*، انتشارات معاونت امور اقتصادی، وزارت امور اقتصادی و دارایی، ۱۳۷۳.

٦- پیروزفر، اکبر، *بانک و بانکداری در ایران*، انتشارات بانک ملت، ۱۳۷۳.

۷- جمشیدی، ابوالقاسم، *سیاستگزاران پولی در ایران*، انتشارات شرکت سرمایه‌گذاری توسعه صنعتی ایران، دی ۱۳۸۱.

۸- حاتمی‌زاده، زیور، افشین جنانی و سعدی صادقی، *آشنایی با خزانه‌داری کل کشور*، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاستهای اقتصادی، سال هشتم، شماره ۱۳، بهار ۱۳۷۹.

۹- دفتر مطالعات و پژوهشهای بیمه‌ای، *تحولات بیمه‌های بازرگانی در ایران؛ از آغاز تا سال ۱۳۷۰*، انتشارات بیمه مرکزی ایران، ۱۳۷۲.

۱۰- سازمان بورس اوراق بهادار تهران، *قانون تاسیس بورس اوراق بهادار تهران*، ۱۳٤۵.

۱۱- سازمان بازنشستگی کشوری، *قوانین و مقررات بازنشستگی کشوری*، تهران،خرداد ۱۳٦٦.

۱۲- سازمان بورس اوراق بهادار تهران، *نگاهی به نقش بورس در اقتصاد کشور و عملکرد بورس تهران از تاریخ تاسیس تا پایان سال ۱۳۷۲*،مهر ۱۳۷۳.

۱۳- سازمان برنامه و بودجه، *اوراق قرضه در جریان و انتشار اوراق قرضه جدید*، ۱۳٦۵.

۱٤- شرکت سرمایه‌گذاری سازمان صنایع ملی ایران، *بازار پول از دیدگاه نظری*، گزارش تحقیقی شمارهٔ ۳۳، شهریور ۱۳۷۲.

۱۵- شرکت سرمایه‌گذاری سازمان صنایع ملی ایران، *بازارهای سرمایه*، گزارش تحقیقی شمارهٔ ۳٤، مهر ماه ۱۳۷۲.

۱٦- طالب، مهدی، *تامین اجتماعی*، بنیاد فرهنگی رضوی، ۱۳٦۸.

۱۷- عنایت، سید ابراهیم، *مشکلات و تنگناهای بازار سرمایه در ایران*، فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی، سال اول، شماره سوم، زمستان ۱۳۸۰.

۱۸- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

۱۹- ماجدی، علی و حسن گلریز، *پول و بانک از نظریه تا سیاستگزاری*، انتشارات مرکز آموزش بانکداری، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳٦۸.

۲۰- مهر، فرهنگ، *حقوق کار و بیمه‌های اجتماعی*، انتشارات موسسه عالی حسابداری، چاپ سوم، ۱۳٤۸.

۲۱- والی نژاد، مرتضی، *مجموعه قوانین و مقررات بانکی*، انتشارات مرکز آموزش بانکداری، بانک مرکزی ج.ا.ایران، ۱۳٦۸.

۲۲- موسسه تحقیقات پولی و بانکی، *تجهیز منابع سرمایه‌ای*، همایش چالش‌ها و چشم‌اندازهای توسعه ایران، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، اسفند ۱۳۸۱.

۲۳- وزارت امور اقتصادی و دارایی، معاونت امور اقتصادی، دفتر تحقیقات و سیاستهای مالی، *بررسی وضعیت صنعت بیمه در ایران*، ۱۳۷۵.

۲٤- وزارت امور اقتصادی و دارایی، *سیاست پولی، انتخاب ابزاری به عنوان جایگزین سیاست انتشار و خرید و فروش اوراق قرضه با توجه به موازین اسلامی*، انتشارات معاونت امور اقتصادی،۱۳۷۳.

۲۵- وزارت امور اقتصادی و دارایی، *اوراق قرضه و نقش آن در بازار سرمایه ایران*، ۱۳۵۷.